

Áchim-gyilkosság, az egvénsége kialakulásában szerepet játszó hatások rövid áttekintése után rögtön a Gömbössel szemben ellenzéki seregbe vonuló Zsilinszkyt mutatja, a tények és események súlya alatt fokozatosan változó nézeteit idézi. A hősében feltárt új és új elmentmondásokkal (Horthyval és más vezetőkkel kapcsolatos illúziók — egy új demokratikus rendért való harc; nacionalizmus, területi revízió — a kis népek összefogása a németek ellen; németellenesség — antibolsevizmus stb.) érzelmeti egyrészt az önmagával vívott nehéz belső küzdelmeket, másrészt a téveszméktől és áligazságoktól mélyen átitatott korban való tájékozódás nehézségeit és gyötrelmeit.

Még külön szint és izgalmat jelent, hogy Dernői számos érdekes, szubjektív (legtöbbször azonban sajnos ellenőrizhetetlen) portrét rajzol Zsilinszky környezetéről, s a 30-as, 40-es évek számos politikusról: Bethlen, Gömbös, Darányi, Teleki, Kállay Miklós, Klebelsberg, Hóman, Eckhardt, Tildy Zoltán és mások arcképe gyarapszik így egy-egy újabb vonással.

Már rögtön olvasás közben feltűnik azonban néhány ténybeli pontatlanság: tévesen írja le Áchim András meggyilkolását; Zsilinszky húszas évek végén szerkesztett lapjának a címe nem *Előre*, hanem *Előrsz*; 1932-ben Zsilinszky még nem volt magányos, hiszen Radikális Pártjának több mint 20 000 tagja volt; Teleki sohasem értett egyet Zsilinszky földreform-terveivel, mert a nagybirtokot mindvégig sérthetetlennek tartotta; 1944-es letartóztatása és Sopronkőhidára való szállítása közben és után nem találkozott Rajk Lászlóval stb.

De könyvének végiggondolása után más súlyosabb problémák is felvetődnek, melyeket még az újságírói felületesség sem magyaráz. Nem beszél pl. az 1935-ben a polgári baloldallal kötött párt-szövetségről, amely pedig fejlődésének egyik fontos állomása volt. Nem beszél továbbá a kommunistáknak és más bal-

oldali személyeknek a börtönből való kiszabadítása érdekében folytatott tevékenységéről. Annál inkább hangsúlyozza viszont szovjetellenességét, sőt úgy állítja be, hogy lelke mélyén még a negyvenes években is egyetértett a Szovjetunió elleni háborúval, holott — bár valóban antimarxista volt — már 1930-ban (*Nemzeti radikalizmus* című művében) nagy tisztelettel és elismeréssel irt a marxizmusról és a Szovjetunió sikereiről. Általában jellemző, hogy Dernői többet foglalkozik hőse elképzeléseivel, írásaival, — elsősorban a könnyen hozzáférhetővel, azoknak is felszínes sallangjaival, ma már könnyen cáfolható ideológiai körítésével, mint azok igazi értékeivel, s főleg szerzőjük tetteivel. (Pamlényi Ervin írta a *Magyar Nemzet*-ben megjelent kritikájában, hogy Dernői nem nézte át pl. a Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött Bajcsy-Zsilinszky-anyagot.) Így aztán nem csoda, ha minden hangsúlyozott becsületessége és egyenes jelleme ellenére is Bajcsy-Zsilinszky Endre egy kisszerű, tévelygő politikusnak tűnik, aki se teljes értékű antifasisztának, se polgári demokratának nem nevezhető (a szerző pontosan így használja ezeket a kifejezéseket), beül Kállay és más politikusok „hintájába”, s 1944-ben egy felületes, könnyelmű szervezkedés vezére lesz. Ennek hibáztatása nem egy illúziókkal terhelt romantikus beállítás követelését jelenti, pusztán a történelmi igazság tiszteletben tartását. Ez igazságot pedig a Széchényi Könyvtár anyaga mellett a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban őrzött dokumentumok is alátámasztják.

A sok vitathatatlan értékkel rendelkező könyv tehát a Bajcsy-Zsilinszky-problémát sajnos nem oldotta meg, mint ahogy nem is oldhatta meg, hiszen erre csak egy tudományos apparátussal — és alapossággal! — dolgozó történész lehet képes. (*Kossuth Könyvkiadó 1966.*)

GÁDOROSI VASS ISTVÁN

PERTORINI REZSŐ: CSONTVÁRY PATOGRFÁIÁJA

„Vannak örültek, akik lángezüek, és vannak lángezü emberek, akik örültek” — ezt mondja Lombroso, nem pedig, amit a balhit tulajdonít neki, hogy minden zseni örült. Csontváry, amint ebből a lélekrajzból bizonyítva látjuk, a parafrenia expansiva tüneteit mutatta (166). Művészi pályáját éppen kezdődő pszichózis indítja el, s betegségének nyoma ott van minden alkotásának indítékában, megvalósulásában. Korábbi oktalan gátakat tör át ez az első, nagygényű, ala-

pos előmunkálatokon nyugvó, szerzőjének képzőművészeti érzékenységét is tanúsító patográfia. Az utolsó sorok még mintegy védekező célzata fölülcséges: nyilvánvaló, hogy a patográfia csak egyik összetevője lehet a művészi portrénak, s csak abban az esetben, ha a betegségnek, mint itt, valóban van szerepe az életműben (169).

Korábban is tudtuk, hogy Csontváry — akkor még Kosztka Tivadar — részt vett a szegedi árvíz mentési munkálatai-

ban. Pertorini most érdekes részleteket idéz Csontváry önéletrajzából. Kiderül, hogy a katonaviselt patikus egyetemi hallgatók élén jött a Tisza ostromolta városba. Az árvíz előestéjén érkeztek. A hallgatókat az öthalmi dombok valamelyikén hagyta, ő pedig két emberével csónakon ment a vasútállomás közelében a töltésre. Csónakját elsodorta a víz, s ő, míg katonai ponton jött értük, órákig állt jeges esőben. A városárára vitték, itt teljcsífta a Víz éjszakáján ügyeletét. Megrázta a látvány: százával heverték a menekültek a padlón. A hajnal világánál megrendítette az éhezõ hontalanok esdeklõ keze a fekete kenyér után. Pertorini mindezt így értékeli: „Csontváry tehát életveszélybe [?] kerül mentés közben, és egy meghûléses betegség, továbbá az árvíz súlyos megpróbáltatásai és a látottak megviselik. Az esemény fordulópontot jelent életében, tanulmányait abbahagyja, és életmódját megváltoztatja” (32). Az egész könyvön végigvonul a „szegedi rémes napok” döntõ jelentőségének hangoztatása. Pertorini szerint ekkor indult meg Csontváryban a folyamat, amely azután 1880. október 13-án az ismert „iglói élményben”, a küldetéstudatot beleje ültetõ hallucinációban érik be.

Talán kissé túl is értékeli a szegedi árvíz hatását. Igaz, hogy a festõ képein a vizesések, a tengerek idézésében kimutatható a fölbõszült Tisza emlékképe, s nincs okunk kétségbe vonni a betegséget indukáló szerepét sem. De Pertorini kicsit önmagával is szembe kerül, amikor elfeledkezik, hogy az itt kapott hörgûhurut vagy legalább a hajlama — családi örökség (altábornagy bátyja emiatt kényszerült nyugdíjba, 115); s hogy a szegedi élményt megelőzően is voltak kritikus idõszakai (107). Egy elírás is növelheti a szegedi és az iglói élmények közötti összefüggés jelentőségét: Pertorini több helyt 1880-ra teszi az árvizet, tehát csupán mintegy félévnyi idõközt tud a kettõ között. Holott, mint mi szegediek jól tudjuk, a Csontváryt megrázkódttató árvízi látvány az 1879. március 11-érõl 12-re hajló éjjelen zajlott le, a folyamat tehát *másfél* esztendeig tartott.

Ha apja furcsa ötletére, hogy 62 évesen tanulja ki az orvostudományt, gondolunk, nyilván a szerzõnél erõsebb ténvezõnek fogjuk föl az *endogén* hatóerõket. Ez természetesen nem jelenti, hogy a szegedi élményt a pszichózis útján mégis nagy jelentőségû, ha tetszik, valóban fordulatot kiváltó eseménynek ne tekintjük.

A kitûnõ könyv mintaszerûen elemzi Csontváry egész életmûvét a patológia szemszögébõl; rõpiratait talán fölösleges

terjedelemben is idézi, kommentálja. A szép kiállítású és viszonylag olcsó mûvet sok illusztráció gazdagítja, sajnos azonban Csontváry képeit a *színek élte* (ennek pszichotikus jellegére csak a bevezetõben találunk utalást, 19), ezek pedig itt csak fekete-fehérek. Kár az is, hogy a szerzõ nem vehette figyelembe a friss Csontváry-irodalmat, sem Németh Lajos monográfiáját (1964), sem Jászai Géza tanulmányát (1965). Ez utóbbi nyomán azonban legalább a korrektûrában kiigazíthatta volna az 1903-as Csontvárylevél ismeretlen címzettjére való utalást, hiszen belõle ismert, hogy Haranghy György neves debreceni fényképészhez íródott ez a fontos, mûmagyarázó dokumentum (26, 67). Trau nem Olaszországban van, hanem — mint a magyar történelembõl jól tudjuk — Dalmáciában (58). Furcsán hangzik ez magyarázat nélkül marad az a megállapítás, hogy Csontváry „szocialista elveket vall” (98). Kizárólag a pszichotikus eredetû messianizmusából fakadó világmegváltó szándékáról beszélhetünk. Székely Sándor 1917. július 13-i levelét tévesen kommentálja szerzõ: Csontváry augusztus 9-i nyilatkozatából világossá válik, hogy Székely már nem mint bérlõ, hanem mint jogutód, a gyógyszerárat megvásárló új tulajdonos sürgeti a mûvészt (112—113). Félreérthetõ a királyhoz írt levél közlés módja is: mintha Ferenc Józsefnek szólna, holott szövegébõl kiderül, hogy már IV. Károlyhoz íródott (114).

Hasznára vált volna a mûnek némi stílári átfevülés, germanizmusok és fölös idegen mûszavak kerülése. Névmutató nagyon hiányzik. S ha már a fejezetenkénti didaktikus összefoglalásnak (a könyv végén található kitûnõ summázáson kívül) a szerzõ szükségét érezte, ezt célszerû lett volna tipográfiai eszközökkel elkülöníteni.

Csontváry patológikus fejlõdése 1908-ban jutott teljes kifejlõdésre. Amint a kezdõpont a mûvészi pálya kezdetét, éppûg e második fordulat a végét jelzi. Haláláig már nem fest többé: a betegség, mely egykor életre keltette, most elpusztítja az alkotóerõt. Ennek elemzése is, mint Pertorini egész könyve, kétségtelenül értékesen és tudományosan gazdagította alkotáslélektani ismereteinket. Csak kívánhatjuk, hogy a pszichiátriának hasonlóan mértékartó, józan szempontjai megtágtítsák mûvészet- és irodalomtörténeti szemléletünket. (*Akadémiai Kiadó 1966.*)

PÉTER LÁSZLÓ